

С.132

УДК 159.9

Кириченко В.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир

РЕФЛЕКСІЯ ДИСКРЕТНОСТІ КРИЗОВИХ ПОДІЙ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

У статті робиться спроба проаналізувати роль кризових подій у процесі рефлексії особистістю дискретності власного життєвого шляху. На основі матеріалів досліджень ілюструються особливості переживання та рефлексії кризових подій, їх роль у процесі розвитку особистості та адаптації до соціального середовища.

В статье делается попытка проанализировать роль кризисных событий в процессе рефлексии личностью дискретности собственного жизненного пути. На основе материалов исследований иллюстрируются особенности переживания и рефлексии кризисных событий, их роль в процессе развития личности и адаптации к социальной среде.

In article attempt to analyse a role of crisis events in the course of a reflection of step-type behaviour of a course of life becomes. On the basis of materials of researches features of experience and a reflection of crisis events, their role in development of the person and adaptation to the social environment are illustrated.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Рефлексія особистісного розвитку та життєвого

шляху забезпечується виокремленням із загального потоку соціальних ситуацій та епізодів конкретних життєвих подій, які сприймаються суб'єктом як дискретні точки життєвого шляху за рахунок сильного емоційного навантаження. Особистість сприймає їх як «переломні» етапи життєвого шляху, які пов'язані з соціальним та віковим розвитком. Загальний рівень розвитку особистості можна визначити відносно щільності рефлексії дискретності життєвого шляху. Адже за кожною з них стоять зміни, переважно конструктивного характеру, які пов'язані з конкретними вміннями та здібностями. Розвиток – це перехід кількісних змін у якісні; рефлексія розвитку, на нашу думку, – це перехід конкретної соціальної ситуації у дискретну подію. Тому в межах події особистість завжди залишається суб'єктом та здійснює вчинок, незалежно від того, чи була вона зовнішньо детермінованою, чи є результатом індивідуального життєвого шляху. В.А. Роменець зазначає, що «зусилля волі, спрямовані на перетворення своєї природи – в гострому напруженні духовних сил, а нерідко і в потрясінні – свідчить про те, що ми здійснюємо вчинок» [10, с. 195].

Проблема зовнішньої детермінації рефлексії дискретності життєвих подій знайшла своє вираження у психологічній антропології, де розглядається як явище культури, а тому залежить від рівня розвитку середовища. З одного боку, ми існуємо у межах конкретної культурно-історичної реальності, тому «мусимо» пройти усі дискретні етапи розвитку, пропоновані суспільством, з іншого боку кожний з нас вибирає чи надавати події дискретного значення. Особистість відчуває власну неготовність до події, яку необхідно пережити за умовами існування у суспільстві, що свідчитиме про невідповідність хронологічного віку соціальному чи фізіологічному. Внутрішні передумови завжди були визначальними у розвитку особистості, тому в процесі рефлексії дискретності життєвих подій особистість орієнтується на власну програму розвитку, використовуючи для дискретного поділу події власного життєвого шляху. Рефлексуючи дискретні етапи особистісного розвитку, суб'єкт у більшості випадків виділяє ті події, які спонукали до розвитку, або ті – що

пов'язані з конкретними досягненнями. Особистість рідко надає значення події ситуаціям, у межах яких формувалися конкретні уміння. Як правило, відправна точка конкретного етапу особистісного розвитку - це ситуація, яка його спричинила.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема дослідження криз розвитку особистості знайшла своє відображення у роботах Л.С.Виготського, Д.Б. Ельконіна, Л.І. Божович, К.Н.Поліванової, В.Ф.Моргуна. Л.С.Виготський зазначає, що криза розвитку – природній і закономірний етап, в ході якого відбувається зміна соціальної ситуації розвитку та формування центрального новоутворення віку [1]. К.Н.Поліванова дає найбільш узагальнене визначення кризи розвитку в руслі культурно-історичного підходу: «вікова криза пов'язана зі зміною системи відносин дитини зі світом. Наприкінці попереднього стабільного вікового періоду стара система відносин вичерпує себе і повинна бути перетворена, подолана. До цього моменту дитина починає «бачити»

С.133

нову, поки що потенційно можливу систему зв'язку зі світом – і прагнути до неї» [9, с.64-65].

Кризові етапи розвитку особистості спостерігаються на межі переломних моментів життя особистості: зміни соціального оточення, ролі, статусу. Перехід від однієї форми взаємодії зі світом до іншої характеризується своєрідною маргінальністю, яка виникає як результат порушення цілісності особистості [5]. Л.Н.Юрьєва у роботі «Кризові стани особистості» зазначає, що до кризового стану призводять не самі зміни, а неможливість чи непослідовність адаптації до них. У цьому процесі важливим є усвідомлення суб'єктом зміни ситуації та її переживання [6]. Особистість відчуває власну безпорадність, відносно зовнішніх умов, що супроводжується сильними емоційними переживаннями. Суб'єкт розуміє власну неспроможність продукувати поведінку відповідно раніше сформованих стратегій, таким чином у цей момент відчуває дискомфорт та психологічну напругу.

Розвиток завжди пов'язаний зі змінами. Конкретні уміння та здібності не з'являються з порожнечі, а виникають як необхідний ресурс, що дозволяє особистості ефективно функціонувати у межах соціального середовища. Одна справа, коли здібності розвиваються на достатньому рівні (рівень, який вимагає суспільство); інша – коли суб'єкт внутрішньо детермінує розвиток, користуючись внутрішнім імпліцитним уявленням про його граничну межу [4]. З цього приводу А.Адлер зазначає «В залежності від того, в чому індивід пристосовується до реальності, знаходить свою кінцеву мету, бачить себе у своїх дитячих фантазіях чи при виборі професії – у ролі кучера, коня, генерала, лікаря чи рятівника людства – саме в залежності від цього він буде відчувати і оцінювати досягнуту ним позицію.» [цит. за 3, с.135].

З позицій суб'єктно-ціннісного аналізу, здібності – це ресурс, який дозволяє людині пристосуватися до оточуючого середовища [2]. На думку О.Л.Музики, вони існують не як «константні» утворення, а мають динамічну природу [7]. Особистість та середовище ніколи не перебувають у статичному стані, будь-які зміни одного з елементів системи призводять до зміни інших. Тому процес адаптації – постійний і невіддільний. Особливості адаптації індивіда до середовища залежать від лабільності його ціннісної свідомості, когнітивної складності, ресурсної можливості продукувати певну стратегію взаємодії людини зі світом. На думку О.Л.Музики, ті стратегії, які знаходять підтримку у колі референтних осіб та є ефективними для адаптації людини у середовищі, закріплюються у ціннісній свідомості у вигляді моральнісних, діяльнісних чи суб'єктних цінностей [8]. З часом одні цінності, що підтримують конкретні здібності, набувають своєї актуальності, інші – втрачають її. Широка ресурсна можливість особистості дозволяє пристосовуватися до умов навколишнього середовища. Проте, якщо потенціал особистості незначний, а ситуація взаємодії зі світом кардинально змінюється – особистість відчуває гострий дефіцит здібностей, який призводить до глобальної ціннісної кризи [7].

Формулювання мети статті. У роботі ми робимо спробу, використовуючи методологію суб'єктно-ціннісного аналізу, проаналізувати роль кризових

С.135

станів особистості у процесі рефлексії дискретності життєвого шляху та формуванні ціннісної свідомості. Мета нашої роботи – на матеріалі ідеографічних досліджень показати зв'язок цінностей індивідуальної свідомості з життєвими подіями, які позначають переломні моменти життя особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан кризи призводить до ряду внутрішніх психічних процесів, які у загальному є сприятливими для розвитку людини. Сприятливими та необхідними для розвитку є вікові кризи, які пов'язані зі змінами соціальної ситуації розвитку, освоєнням нових соціальних ролей, які вимагають переоцінки старих життєвих стратегій, їх удосконалення, або зміни. Залежно рівня готовності людини до зміни, поведінкові та емоційні прояви її переживання можуть бути непомітними навіть у рефлексивному плані. Рефлексія подій, які позначають етапи вікового та соціального розвитку пов'язані з процесами ініціації суб'єкта у новому статусі, тому ці події опосередковано пов'язані з розвитком конкретних здібностей та позначають у свідомості соціально декларовані цінності. За результатами наших попередніх емпіричних досліджень виявилось, що зміна соціальної ситуації розвитку, яка позначається подіями життєвої історії особистості, рідко пов'язана з кризовим явищами, особливо з їх гострою симптоматикою: емоційними переживаннями, психічною напругою, втратою відчуття екзистенційності та власної причинності. У ході біографічної бесіди ми виявили, що досліджувані, описуючи події «шкільний випуск», «перше кохання», «вступ до вузу» схильні до нашаровування стереотипних уявлень на власні спогади, що свідчить про мінімальну активність у межах ситуації як суб'єкта розвитку.

Події унікальні за своїм значенням, які фіксують кризові стани життя людини, наприклад «переїзд до іншого міста», «втрата роботи», «спортивні змагання», «захист диплому» тощо сприймаються болючіше, оскільки досліджувані рефлексують власну неготовність до них. Порівнюючи ці події з подіями, які були очікуваними заздалегідь, ми визначили, що фактор готовності до нової соціальної ситуації розвитку відіграє важливу роль у процесі сприйняття події як кризового явища. Сила емоційних переживань, їх інтенсивність у кризовій ситуації впливає на те, чи рефлексуватиме людина її як життєвий епізод, чи сприйматиме як черговий дискретний етап свого розвитку.

Кризові події життєвого шляху особистості можуть дискретно розмежовувати періоди життя людини, які в загальному призводили до особистісних деструкцій, унеможлилювали розвиток. Досліджувані зазначали, що «смерть батька», «перший сексуальний досвід», «зрада чоловіка» слугували дискретному розмежовуванню кризових періодів життя людини. Як правило, періоди життєвої стагнації починають новий етап життєвого розвитку, що починається з реструктурування ціннісної свідомості, появи нових або зміни актуальності вже утверджених життєвих цінностей, утворення нових поведінкових стратегій, здібностей.

За результатами біографічної бесіди з досліджуваними раннього дорослого віку ми встановили, що кризові події відповідають наступним ознакам:

С.136

- сильне емоційне навантаження суб'єкта;
- неможливість здійснити вчинок, чи необхідність його здійснити;
- необхідність змінювати поведінку в ситуації чи змінювати ситуацію;

Дискретні кризові події, як правило, дають можливість особистості сприймати себе як «Я» – до певного моменту життя, і як «Я» – після нього.

Кризові ситуації, що мають локальне значення на певний період часу призводять до ситуативної переоцінки цінностей, тимчасової зміни стратегії поведінки. Досліджувані зазначали, що у їх житті були події, які мали сильне експресивне навантаження, проте до зміни ціннісних пріоритетів вони не призвели і тому досліджувані їх зазначали в межах окремого дискретного етапу життя.

Рефлексія дискретності життєвих криз здійснюється людиною дефакто після успішного їх розв'язання. Якщо досліджувані знаходилися у стані кризи, або у стані їх розв'язання, вони вдавалися до їх витіснення. У деяких випадках досліджувані намагалися не надавати значення подіям, розв'язок яких не задовольняв їх. Наприклад досліджувана не виділяла «спортивні змагання» як дискретну подію життя в силу того, що їх результат змусив її здійснити професійну переорієнтацію. Зазначаючи «вступ до спортивної школи» і «перший робочий день на посаді водія тролейбусу» досліджувана не рефлексувала подію, яка призвела до зміни виду діяльності, оскільки результат вирішення кризової ситуації її не задовольняв.

Дискретні кризові події життєвого шляху мають потенціал для розвитку особистості лише у тому випадку, коли вони призводять до використання особистісних ресурсів, а не їх консервації. Розвиток може відповідати очікуванням середовища щодо поведінки суб'єкта, проте, може відхилятися від норм суспільства, проте приносити користь особистості та задовольняти її базові потреби.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження ми дійшли висновку, що дискретні події життєвого шляху особистості беруть участь у процесі сприйняття себе як цілісності та неперервності. Кризові події у розвитку особистості позначають переломні моменти життєвого шляху, які можуть мати соціально детермінований характер: позначати зміну соціальної ситуації розвитку чи зміну провідного виду діяльності. Кризові події, що мають унікальний характер та позначають особливості індивідуального шляху людини свідчать про здатність людини до

самодетермінації поведінки та розвитку суб'єктності. Кризові події є результатом зміни стратегії взаємодії людини з оточуючим світом, які вимагають від неї розвитку нових умінь, чи пристосування до нового соціального середовища. Особливості переживання кризи та її рефлексії як дискретного етапу життя залежать від ресурсної спроможності особистості пристосуватися до нових умов та здатність до швидкого ціннісного реструктурування.

Кризові події призводить до появи нових поведінкових стратегій, які реалізуються суб'єктом у акті вчинку, який за своєю суттю виключає пасивне сприйняття ситуації та вимагає активного перетворення своєї суті. Гострота суб'єктивного сприйняття кризової події пов'язана з готовністю особистості до її

C.137

переживання, внутрішньою та зовнішньою можливістю до здійснення вчинку. Результати дослідження підтвердили наше припущення про те, що особистість як дискретне мірило власного розвитку використовує лише ті кризові події, які успішно були подолані нею, і намагаються витіснити актуальні кризи та ті, результат вирішення яких її не задовольняє.

У подальших дослідженнях ми спробуємо дослідити, зміни якого характеру відбуваються у ціннісній свідомості особистості у кризовому стані, яким чином зміна соціальної ситуації розвитку та стратегії взаємодії з середовищем пов'язані з розвитком ціннісної свідомості, специфікою її організації та смислового наповнення.

Література

1. Виготский Л.С. / Л.С. Выготский. Проблема возраста // Собрание сочинений : В 6 т. – М., 1984 – Т.4 – С. 244-269.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О.Моляко, О.Л.Музики / Валентин Олексійович

Моляко, Олександр Леонідович Музика. – Житомир: Вид-во Рута. – С.136-137.

3. История зарубежной психологии (30-60-е гг. XX в.) // За ред. М.Г.Ярошевского, О.М.Туджиняна, О.К.Тихомирова / Ярошевский М.Г., Туджинян О.М., Тихомиров О.К. – Изд-во Московского университета. – 1986. – С.130-139
4. Кириченко В.В. Зв'язок ціннісної когнітивної складності особистості з розвитком суб'єктності/В.В.Кириченко// Матеріали XXXIII науково-практичної конференції присвяченої Дню університету. – Житомир, 2008. – С. 195.
5. Козлов В.В. / Владимир Васильевич Козлов. Социальная и психологическая работа с кризисной личностью: Методическое пособие. – М., 2001 – 303 с.
6. Л. Н. Юрьева / Людмила Николаевна Юрьева. Кризисные состояния. –Д.: Арт-пресс, 1998. – 164 с.
7. Музика О.Л. Криза творчої особистості: суб'єктно-ціннісний підхід до типології /Збірник наукових праць Інституту психології ім.. Г.С.Костюка АПН України, 2001. – С. 63-72.
8. Музика О.Л. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження ціннісної свідомості / О.Л.Музика / Проблеми суспільних трансформацій України в умовах транзитивного розвитку: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції – Житомир, 2004 – С. 114-123.
9. Поливанова К.Н. / Поливанова Катерина Николаевна. Психологический анализ кризисов возрастного развития // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – С. 61-69.
10. Роменець В.А / Володимир Андрійович Роменець. Психологія творчості: Навч. посібник. 2-ге видання, доповнене. – К.: Либідь, 2001. – 288с.